

Vedoucí práce prof. PhDr. Zdeněk Měřinský, CSc., oponent PhDr. Alena Kalinová.

Ondřej Wolf

„K poznání hrnčičské produkce 13.–16. století v Chrudimi“ – „Zur Erkenntnis der Töpferproduktion des 13.–16. Jahrhunderts in Chrudim“ (Brno 2002).

Vedoucí práce prof. PhDr. Zdeněk Měřinský, CSc., oponent PhDr. Rudolf Procházka, CSc.

Doktor- und Magisterarbeiten, die am Institut für Archäologie und Museologie der Philosophischen Fakultät der Masaryk-Universität in Brno in den Jahren 2001–2002 verteidigt wurden.

Der Artikel knüpft an den Beitrag des Verfassers (SPFFBU M 6, 2001, 197–201) an und publiziert ein Verzeichnis der Absolventen des Studiums des Faches Archäologie an der Philosophischen Fakultät der Masaryk-Universität in Brno in den Jahren 2001–2002, die den Titel Ph.D. (1) und Mgr. (13) gewonnen haben.

Vladimír Podborský

ANOTACE DOKTORSKÉ PRÁCE

Mgr. Inna Mateiciucová, Počátky neolitu ve střední Evropě ve světle zkoumání štípané industrie raně zemědělských společností (LnK) na Moravě a v Dolním Rakousku: 5700–4900 př. n. l. (Brno 2002). 356 str., 10 obr., 29 grafů, 323 tabulek, 36 kresebných tab., 60 map.

Obsah disertace:

1. Úvod.
  2. Nástin historie zkoumání neolitické štípané industrie ve střední Evropě se zvláštním zaměřením na původ štípané industrie kultury lineární a její vazby s lokálním mezolitem.
  3. Počátky neolitu ve střední Evropě.
  4. Časně neolitické osídlení Moravy a Dolního Rakouska na pozadí střední Evropy.
  5. Teoretické předpoklady a použité metody práce.
  6. Kamenné suroviny využívané časně neolitickými společnostmi na území Moravy a v Dolním Rakousku a jejich provenience.
  7. Soupis zpracovaných lokalit a výsledky surovinové a morfologické klasifikace.
  8. Štípaná industrie časně neolitických společností na Moravě a v Dolním Rakousku a její srovnání se štípanou industrií z vybraných regionů.
  9. Distribuce surovin na Moravě, v Dolním Rakousku a v sousedních regionech a její mechanismy.
  10. Počátky neolitu ve střední Evropě ve světle zkoumání štípané industrie raně zemědělských společností (LnK) na Moravě a v Dolním Rakousku: 5700–4900 př.n.l.
  11. Závěr.
  12. Literatura.
- Přílohy

Počátky neolitu na území střední Evropy, to znamená první výskyt produktivně hospodařících společenství, jsou spojeny především se šířením kultury s LnK v této oblasti. Předložená disertač-

ní práce představuje od-vystoupení S. Vencla (1960; 1971) první souhrnnější zpracování štípané industrie (dále ŠI) kultury s LnK z území Moravy. Ve studiu štípané industrie z území Dolního Rakouska navazují rovněž na nedávno publikovanou studii D. Gronenborna (1997).

Cílem práce nebyla pouze technologická a typologická analýza ŠI kultury lineární, ale především potřeba pokusit se zjistit, jak širokou výpovědní hodnotu může mít tradiční analýza tohoto pramene za přispění informací z jiných oborů – především petrografie a experimentální archeologie, ale také geografie, etnologie, kulturní antropologie a psychologie.

Téma práce se vyvíjelo v závislosti na dostupnosti pramenů a formulování základních otázek spojených s kulturou lineární. Původní záměr shromáždit a charakterizovat ŠI ze všech lokalit na Moravě byl nakonec pro nedostačující informace, které se vážou k archeologickému materiálu ze starých výzkumů (Mohelnice, Vedrovice), upuštěn. Místo toho se objevila možnost zpracovat štípaný materiál z nových moderně prováděných výzkumů z území Moravy a Dolního Rakouska, z nichž podstatná část pocházela z nejstarší fáze kultury lineární. Z toho důvodu se důležitým a přirozeně se nabízejícím tématem studií stala otázka původu kultury s LnK a to tím více, že v době formování tématu práce znovu ožily diskuse na toto téma (Tillmann 1993; Gronenborn 1994; 1997; J. K. Kozłowski 1994).

Poprvé byl rámec předložené práce nastíněn na mezinárodní konferenci v maďarském Szolnoku v r. 1996, jejímž ústředním tématem byl „Přechod od mezolitu k neolitu“.

Moje práce má dvě hlavní těžiště:

- 1) technologii výroby čepelových polotovarů;
- 2) distribuci silicovitých surovin.

K bližšímu zaměření na technologii výroby čepelí došlo po-té, co jsem si uvědomila, že většina badatelů se při formulování hypotéz o počátcích neolitu opírá o výskyt pravidelných čepelí, jejichž původ je podobně jako u trapézů hledán na Předním východě a které jsou považovány za první vlny neolitizačních procesů. Pravidelné čepelky se objevují na jihu evropského kontinentu poprvé na počátku pozdního mezolitu. Při studiu pozdně mezolitického materiálu z lokalit v SZ Švýcarsku (Nenzlingen-Birmatten, Röschenz-Tschäpperfels), kde se vyskytovaly velmi pravidelné, úzké a dlouhé čepelky, které byly v některých publikacích obecně srovnávány s čepelky z pozdního mezolitu Slovenska (Sereď), jež jsou spíše drobné a vůbec se dosti od těch švýcarských odlišují, jsem si uvědomila, že výraz pravidelná čepel je různými badateli chápán různě, a to:

- 1) buď v užším významu jako čepel vyrobená tlakem (což se týká také čepelí ze SZ Švýcarska);
- 2) nebo v širším významu prostě jako pravidelná čepel, která může být vyrobena také pomocí prostředníku.

Toto nedostatečné rozlišení vedlo ke směšování dvou různých technologií, které mohou odpovídat dvěma různým tradicím. Abych se mohla do této diskuse zapojit a poukázat na tento nedostatek, pokusila jsem se na základě analýzy experimentálně vyrobených čepelí vytvořit kritéria, podle kterých by bylo možné obě technologie od sebe navzájem odlišit a tradice prostorově a snad i chronologicky vymezit.

Při vytváření těchto kritérií měly pro mě zásadní význam experimenty W. Migala (Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa).

Definovaná kritéria jsem pak aplikovala na čepelky z mezolitických a lineárních lokalit a z lokalit časného balkánského neolitu. Při srovnání výsledků byly zjištěny zajímavé rozdíly, které byly nakonec přisouzeny dvěma různým tradicím:

- 1) Podunajská tradice, která se pojí s výrobou čepelových polotovarů pomocí prostředníku;
- 2) Středomořské (proto-neolitické a časně neolitické), která se váže s výrobou čepelí tlakem.

Podunajská tradice byla zjištěna v celé oblasti rozšíření nejstarší fáze kultury s LnK. Vzácně se objevila také na některých lokalitách komplexu Starčevo-Körös. Kulturní okruh Starčevo – Körös –

Criș je však spojen především ze středomořskou tradicí výroby čepelí. Původ středomořské tradice lze hledat v epipaleolitických a proto-neolitických kulturách střední Asie a Předního východu.

V oblasti severní Transdanubie, Moravy a Dolního Rakouska nebyla středomořská tradice výroby čepelí zjištěna.

Podunajskou tradici, kdy čepelje jsou vyráběny pomocí prostředníku, chápu jako lokální pozdně mezolitickou tradici, která vznikla v oblasti jihovýchodní části střední Evropy a snad také na Balkáně jako místní odpověď na inovace a nové proudy přicházející z Předního východu a později ze Středomoří (tzv. variace na středomořské téma).

Druhým těžištěm práce bylo sledování distribuce surovin a rozpoznání jejich provenience. Sledovala jsem proměny distribuce surovin od mezolitu až po konec neolitu, přičemž jsem pozornost zaměřila především na ty suroviny, které byly využívány v mezolitu a neolitu na Moravě a D. Rakousku, nebo které by mohly hrát nějakou zvláštní úlohu v procesu neolitizace střední Evropy. Sledování distribuce jednotlivých kamenných surovin mi pomohlo alespoň v některých případech osvětlit mechanismy, které jejich šíření usměrňovaly a podmiňovaly. Bylo možné se tak více dozvědět o stupni mobility mezolitických a neolitických společenství, o způsobu získávání surovin, o organizaci distribuční sítě, o specializaci, a také o povaze jimi doložených kontaktů, které právě v mezolitu a časném neolitu měly, zdá se, především sociální charakter.

Na základě sebraných poznatků a mých vlastních pozorování jsem pak formulovala hypotézu, podle které kultura s LnK vznikla v oblasti Transdanubie autochtonně z lokálního mezolitického podloží, pod vlivem kontaktů a částečným smíšením s populací kultury Starčevo.

K těmto závěrům jsem dospěla především na základě analýzy ŠI. Obecně se domnívám, že přechod původního mezolitického obyvatelstva z kořistnického způsobu života na způsob neolitický byl umožněn připraveností mezolitického člověka na tyto změny. Předpokládám, že v době, kdy se na Balkánském poloostrově rozvíjel kulturní komplex Starčevo-Körös-Criș, bylo už mezolitické obyvatelstvo žijící v Karpatské kotlině na jistém stupni psychicky neolitizováno. Tato tzv. neolitizace psyché (duše člověka) započala v Karpatské kotlině a v jižní části střední Evropy už v pozdním mezolitu. Na materiální úrovni se projevila:

- 1) Proměnou spektra nástrojů, kdy drobné geometrické mikrolity byly nahrazeny trapézy.
- 2) Nástupem nové technologie výroby polotovarů. Začínají být vyráběny pravidelné čepelje, což v JV části střední Evropy znamená pokusy o výrobu čepelí pomocí prostředníku, tedy se jedná o jakési napodobení předovýchodních a středozemních vzorů.
- 3) Distribucí kamenných surovin mezi oblastmi osídlenými kořistnickými populacemi a mezi oblastmi v různém stádiu neolitizace.

Domnívám se, že mezi mezolitickým obyvatelstvem v Karpatské kotlině, jehož existence je pouze slabě doložena, a časně neolitickým obyvatelstvem obývajícím severní část Balkánského poloostrova neexistovaly zásadní a hluboké rozdíly, které by výrazně bránily vzájemným kontaktům. Předpokládám, že příležitostné kontakty mezi mezolitickými lovci a rybáři a časnými zemědělci vyvolaly postupné uvknutí si na to nové a jiné.

A jak tedy vznikla kultura s LnK?

Někdy na počátku 6. tisíciletí byla společenství kultury Starčevo jižními sousedy nám blíže neznámé, dosud spíše hypotetické, mezolitické populace, která měla již jistou zkušenost a povědomí o svých jižních sousedech. Příležitostné kontakty mezi oběma populacemi mohly mít podobu sňatkové politiky. Jestliže předpokládáme v Transdanubii nízkou hustotu obyvatelstva, pak musela čas od času vzniknout potřeba exogamního sňatku. Blízkými a jistě i zajímavými sousedy mezolitických kořistníků bylo společenství kultury Starčevo. Z toho důvodu mohly oběma nastat situace, při kterých docházelo k výměně partnerů těchto společenství. Právě na základě studia štipané industrie usuzuji, že mezolitická společnost žijící v Karpatské kotlině se řídila patrilokálními nebo virilokálními lokačními pravidly. To by v praxi znamenalo příležitostný příliv žen z prostředí kultury Starčevo do mezolitického prostředí, zatímco mezolitické lovci a rybáři (tedy mužská část populace) by dál vyráběli nástroje podle tradic předků a na vlivy z jihu by reagovali svým vlastním způsobem. Kdyby tomu bylo nao-

pak, objevila by se v prostředí kultury s LnK nová tradice výroby štípané industrie – výroba čepelí tlakem. Místo toho však vzniká technologie nová – výroba čepelí pomocí prostředníku.

Proč ale neexistují žádné doklady takových kontaktů?

Kromě nedostatku lokalit z pozdního mezolitu lze neexistenci kontaktů vysvětlit tak, že ženy z prostředí kultury Starčevo, které se tu a tam staly partnerkami mezolitických lovců, se musely přizpůsobit novému prostředí. V tomto novém prostředí neměly keramika a další inovace ještě dlouho své místo. Z toho důvodu se tyto interakce v materiální kultuře nijak viditelně nemanifestovaly. O to intenzivněji zřejmě docházelo k proměnám na úrovni psychické. Neolitický způsob života přijalo mezolitické obyvatelstvo až po delším období přípravy. Potom však mohla tato neolitizace, již na fyzické úrovni, proběhnout velmi rychle. Keramika transdanubské časné fáze kultury s LnK se v některých aspektech sice velmi podobá keramice kultur Starčevo a Kőrös, na druhé straně se hned od počátku objevují také odlišné prvky. Lze si představit, že první keramika byla vyráběna ženami pocházejícími z prostředí časné neolitických balkánských kultur a další ženy se jí pak snažily napodobit, což by tyto odlišnosti vysvětlovalo.

Stavba dlouhých domů charakteristických pro kulturu s LnK není v prostředí časné neolitických balkánských kultur známa. Stavbě domů se s největší pravděpodobností věnovali muži. Ti se sice inspirovali jižními předlohami, ale stavby mají především svůj specifický charakter uzpůsobený lokálními potřebám. Opět zde dochází, podobně jako u keramiky, k jakési „variaci na jihovýchodní předlohy“. Poměrně značná podobnost dlouhých domů v celé oblasti LnK by snad mohla také podporovat hypotézu zakládání pionýrských osad jako sekundárních neolitizačních center.

Jak se kultura s LnK rozšířila do ostatních oblastí?

V tomto se nejvíce přikláním k hypotéze D. Gronenborna, která předpokládá, že centry další neolitizace byla pionýrská sídliště, která se šířila z již neolitizovaných oblastí. Nezanedbatelnou úlohu mělo na celém území osídleném nejstarší fází kultury s LnK rovněž lokální mezolitické obyvatelstvo. Tomu by nasvědčovaly různé regionální odchylky. Hlavní směr neolitizačního procesu zřetelně naznačují především kamenné suroviny. Právě v nejstarší fázi kultury s LnK překonávají některé suroviny největší vzdálenosti za celé období neolitu a to právě ve směru předpokládaného šíření časného neolitu. Tak se transdanubské radiolarity (zejména radiolarity typu Szentgál) šíří Podunajím a Pomoháním až na samou nejzápadnější hranici rozšíření nejstarší fáze LnK (Ostheim – Mühlweide – 780 km), přičemž v tomto období tvoří hlavní surovinu v osadách vzdálených až 250 km od zdrojů. Teprve v mladších fázích se vzdálenější osady přednostně využívající transdanubské radiolarity začínají orientovat na bližší zdroje kamenných surovin.

Podobná situace nastala rovněž v distribuci silicitu krakovské jury (SKJ), který v nejstarší fázi LnK proniká po proudu Visly až k nejsevernější hranici jejího rozšíření. Také SKJ v těchto vzdálených oblastech v nejstarší fázi LnK převažují (360–365 km), i když přímo na místě nebo mnohem blíže byly k dispozici jiné kvalitní suroviny, které nakonec převládly v následujících obdobích.

Jak ale vysvětlit rychlost šíření a obrovskou rozlohu, na které se společenství kultury s LnK objevila?

Podle v dnešní době dostupných pramenů se první neolitické osady přednostně vyskytují nedařleko větších a velkých vodních toků. Hlavními osami jsou řeka Dunaj a Mohan na západě a Mora-va a Visla na severu. Předpokládám, že poměrně rychlé rozšíření kultury s LnK do celé střední Evropy bylo urychleno tím, že oblasti na sever a západ od Karpatké kotliny byly na počátku neolitu porostlé hustými lesy, ve kterých právě řeky a jejich údolí vytvářely přirozené koridory mající konečný vliv na samotné šíření neolitu. V tak hustě zalesněných oblastech nedocházelo k velkému rozptýlení sídlišť do volného terénu, ale šíření mělo spíše charakter lineární. V takovém případě byly překonávány mnohem větší vzdálenosti, než v jižně položených oblastech, kde převažovala lesostepní vegetace, která umožňovala větší rozptýlení sídlišť do prostoru. Je však třeba předpokládat, že proces neolitizace byl uspišen jistým stupněm zralosti a připravenosti původního mezolitického obyvatelstva se do procesu zapojit.